



ГОРОВИЙ

Валерій Микитович —
доктор історичних наук,
професор, заступник
генерального директора
Національної бібліотеки України
ім. В.І. Вернадського

ПРОЦЕС ВХОДЖЕННЯ УКРАЇНИ І РФ В ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ДЖЕРЕЛО МІЖДЕРЖАВНИХ ПРОТИРІЧ

У статті розглянуто прояв характерних особливостей інформаційного суспільства в еволюції Росії та України, проаналізовано відмінності в темпах розвитку демократизації обох країн, що стало однією з найважливіших причин їх нинішнього протистояння.

Активізація глобалізаційних процесів на основі розвитку електронних інформаційних технологій стала фактором нерівномірного, але одночасного входження в інформаційне суспільство країн світу, які до того перебували на індустріальному і навіть доіндустріальному етапі розвитку. Така нерівномірність стимулювала розвиток суперечностей, зумовлених незбіжністю інтересів еволюції на міждержавному рівні. Ці суперечності відтінюються однаковими вимогами нового суспільства до всіх членів світової спільноти держав незалежно від можливостей засвоєння його організаційно-технологічних особливостей. Ця характерна ознака істотно позначилася і на проблемах інформаційної безпеки в міждержавних відносинах, що в системі виниклих протистоянь держав у сучасних умовах набуває першорядного значення.

Нині в контексті такої ситуації для нас дуже важливо зрозуміти спонукальні мотиви Російської Федерації в протистоянні з Україною. Виводити причини лише з «імперських замашок» і «природної агресивності» нашого північного сусіда, як це робиться в багатьох ЗМІ, є справою малопереконливою, побудованою на суто емоційних рефлексіях. Адже ці спонукальні мотиви пов'язані з набагато глибшими процесами, відмінностями в обох державах процесу утвердження елементів нового інформаційного суспільства в суспільстві індустріальному, яке поступово відходить у минуле.

Слід зауважити, що еволюція сучасної цивілізації як поступальний процес проявляється у двох напрямках, при вирішенні двох основних рядів магістральних завдань: оновлення всіх видів суспільної діяльності у зв'язку з новими викликами середовища, в якому розвивається цивілізація, і розвиток нових форм суспільної самоорганізації, які мають відповідати якісним змінам у людській свідомості і діяльності. Як пише Деніел Белл: «Перехід від сировини, як основного виробничого ресурсу, безпосередньо до енергії, до інформації; рух від безпосереднього сприйняття через емпіризм і експериментаторство до абстрактного теоретичного знання і т.д. — є не «зацикленним», а «відкритим у майбутнє», і це набагато чіткіше, ніж у рамках марксистської теорії, підкреслює поступальність процесу становлення нового суспільства»¹.

І оновлення всіх видів суспільної діяльності, і розвиток нових форм суспільної самоорганізації — процеси тісно пов'язані та ґрунтуються на розвитку інформаційної сфери життя суспільства. «Цивілізація — це інформація, в основі якої лежить інформаційна матриця, — приходить до висновку американський дослідник С. Робертсон, — ...що дозволяє людству своєрідно організовувати інформаційні потоки, створюючи при цьому у певний період часу знання для наступного розроблення технологій, що забезпечують вихід на нові джерела енергії масового вжитку, які стають запорукою виживання людства і створення більш досконалого рівня якості життя»².

Продовжуючи думку С. Робертсона, можна стверджувати, що рівень розвитку цивілізації вимірюється рівнем творчого потенціалу суспільства, який, у свою чергу, пов'язаний з рівнем доступу членів суспільства до інформації, до можливостей нового інфотворення і використання ресурсу перетворювальної діяльності.

У зв'язку з цим у новому суспільстві зростає значущість системи соціальних комунікацій. Трансформація суспільства прямо починає залежати від оптимальності їх організації, якості наповнення (соціально значущої частки в загальному обігу використовуваної інформації), ефективності використання інформаційного ресурсу.

Інформаційне суспільство — це перше суспільство в людській історії, яке не лише свідомо перетворює навколишню дійсність згідно з власними інтересами, а й при цьому свідомо перетворює себе, самовдосконалюється як складна система, оптимізуючи свою ефективність. Порівняно з індустріальним суспільством, де лише в дуже загальному вигляді міг пропонувати варіант руху в майбутнє «привид, що бродив по Європі», воно прагматично підходить до використання ідей, ідеологій, відображених у багатоваріантності політичних рішень, розроблюваних і уточнюваних на практиці за активної участі членів суспільства, яке називають сьогодні громадянським. Очевидно, що майбутні дослідження інформаційного суспільства зможуть підтвердити невідворотність процесу розвитку громадянської активності як обов'язкового механізму цього етапу розвитку, що найбільше у відомій історії сприяє активізації людських здібностей, вивільненню творчого потенціалу людини.

При всьому тому якраз на нинішньому російському прикладі можемо наочно спостерігати той спротив, на який елементи нового інформаційного суспільства наражаються, проникаючи в суспільство індустріальне, яке вже втратило не лише перспективи свого розвитку, а й ідеологічну основу існування. Ігнорування чи, може, й боязнь використання механізмів розвитку громадянського суспільства, розроблення нової ідеології розвитку, необхідності формування загальносуспільного утвердження її в масовій свідомості було зумовлене ейфорією ілюзії безмежної свободи учасників розвалу союзної держави з її закостенілою ідеологією. Більшість з них з полегшенням вітала можливість кар'єрного зростання без раніше обов'язкового зубріння марксистсько-

¹ Белл Д. *Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования*. М.: Academia, 1999.

² Робертсон Д.С. *Информационная революция. Информационная революция: наука, экономика, технология*: реф. сб. ИНИОН РАН. М., 1993. С. 17.

ленінської теорії, «перенасичення» пропагандою за часів Союзу³, легко засвоювала почуті на Заході твердження про те, що нині не ідеї, а гроші керують людьми.

Відсутність у зв'язку з цим чіткої перспективи російського розвитку, орієнтирів у майбутньому без обов'язкової надії на зростання світових цін на нафту, фактичне обмеження розвитку національної економіки інтересами російських олігархічних монополій, зацікавлених насамперед в експлуатації багатих сировинних ресурсів, зумовлює застій в еволюції російської держави і суспільства в сучасних умовах. Домінування олігархічних інтересів у міжнародних відносинах підмінило на практиці зміст декларованих раніше моральних принципів братського добросусідства Росії з країнами-сусідами, солідарності з росіянами за рубежом на прагматизм прибутку, що й відштовхнуло суспільств.

Отже, застосовуючи до еволюції національної інформаційної основи російського суспільства цю думку, її можна трансформувати так: сила наявних олігархічних традицій в економіці до сьогодні перемагала всі спроби демократизації суспільного устрою. При цьому в свідомості переважної більшості російських громадян на початковому етапі входження до нового інформаційного суспільства застигли два уявлення: спроби пояснювати реалії нової дійсності залишками ідеології союзної держави та переконання про можливість суспільного буття на безідейній основі. Обидва концепти фактично відображують завершальний процес використання інтелектуальної основи існування індустріального суспільства.

Байдужість російського керівництва до вироблення чітких орієнтирів подальшого розвитку суспільства, необхідності його трансформації в умовах нових світових реалій, зумовлена заспокоєним експортом багатих природних ресурсів, хоч і відображується в суспільній свідомості, проте поступово, на рівні соціальної інтуїції, починає викликати три-

вожні відчуття. Відсутність здорової творчої атмосфери в суспільстві все більше починає турбувати російську інтелігенцію, проявляється в російських ЗМІ. Показово, який значний резонанс у громадській думці мали відповіді В. Путіна на Валдайському форумі на запитання стосовно змісту сучасних національних інтересів Росії. Адже, як зазначається в кореспонденції щоденної петербурзької інтернет-газети «Фонтанка», «від них дуже близько до національних смислів, національної ідеї. І Путін віджартувався. Мовляв, що росіянину добре, те і є національними інтересами. Це така відповідь веселого двієчника, який не знає, що сказати на екзамені. Сподівається, що пройде, — продовжує видання. — Не пройде. Тому що це питання питань. Національна ідея — це усвідомлення того, хто ми зараз і куди ми маємо рухатися. І що ми будемо там робити. Це план, це наша місія...»⁴.

Слід констатувати, що доведення цих думок до масової аудиторії в сучасному російському суспільстві стає дедалі проблематичнішим. Зростає цензурування владою вертикальних інформаційних обмінів з посиланням на «інтереси народу» вже стало звичним для більшості користувачів і ґрунтується на спадкоємності традицій контролю за інформаційним простором, характерних ще для Радянського Союзу, на негативних традиціях, прийнятих сьогодні на основі позитивного ставлення до минулого байдужої до оновлення суспільного життя частини сучасної російської аудиторії користувачів.

Найбільш рельєфно проявляється цензурна політика сучасної російської влади в системі горизонтальних інформаційних обмінів, активізованих розвитком електронних інформаційних технологій, зростанням популярності соціальних мереж, складноконтрольованого з боку держави способу обміну інформацією. Не випадково в доповіді «Свобода в мережі — 2016» американської неурядової організації Freedom

³ Корабльова В.М. *Соціальні смисли ідеології*. К.: ВАДЕКС, 2014. С. 17.

⁴ Константинов А. В России маниакально-кретинская цензура. *Газета «Фонтанка»*. 29.10.2016. <http://www.fontanka.ru/2016/10/29/070/>

House стверджується, що «Росія входить до числа тих країн, де уряд займається цензурою Інтернету... В Росії неодноразово блокувалися сайти і відбувалися кібератаки на незалежні ЗМІ»⁵.

Слід зазначити, що російська влада від самого початку розвитку мережевих технологій відчула їх небезпеку як інструмента демократизації і тому намагається перевести відповідну активність суспільства в неполітичну, неідеологічну сферу. Такий підхід дедалі більше входить у протистояння з об'єктивними процесами сучасності. Адже в умовах становлення інформаційного суспільства адміністративні бар'єри на шляху самовдосконалення соціальної структури, що проявляється у розвитку громадянського суспільства, в активізації участі в політичному житті все більшого числа громадян, відчутно гальмують соціальний розвиток сучасної Росії.

Як зазначається з цього приводу в доповіді Центру наукової політичної думки та ідеології, російська влада ставить перед собою ряд завдань, пов'язаних з контролем інформаційних процесів, серед яких першочерговими є такі:

«Завдання 1. Формування суспільної думки про політичні процеси, персони, корпорації, країни і т.ін.

Завдання 2. Організація співтовариств, їх переведення з віртуального простору в реальний...

Для вирішення цих завдань російській державі доведеться брати активну участь в інформаційних війнах, розробляти і вдосконалювати систему регулювання Інтернету»⁶.

Російські ЗМІ зазначають, що для реалізації зазначених завдань російська влада заздалегідь підготувала для роботи в інтернет-просторі когорту «контрреволюційних бійців», які мо-

жуть воювати з революціонерами на їх традиційному полі сили — у психологічній війні. Найпомітнішими серед них у веденні інформаційної війни є «Інтернет-смерш» (інтернет-смерш.рф), «Інтернет-ополчение» (ipolk.ru) та «Кибердружина» (social.ligainternet.ru). Ці провладні об'єднання (в Україні їх називали б «тітушками») спеціалізуються насамперед на поширенні величезного числа ідейно вивіренних користувачьких коментарів у «ворожих» соціальних групах, форумах, блогах, аналітичних порталах та ін. При цьому зазначається, що в Росії діяльність таких «загонів» де-факто якщо й не заблокувала, то істотно обмежила розповсюдження революційних ідей⁷. До них приєднуються й інші провладні формування. Так, «московських суворовців категорично не влаштовує той безкрай, що відбувається в соціальних мережах, і вони звернулися до компетентних органів із закликом про наведення порядку»⁸...

Фахівці-правники зауважують, що хоча в російському законі про оперативно-розшукову діяльність і йдеться про вірність конституційним принципам законності, а проведення обмежувальних заходів допускається лише на основі судових рішень, однак «у реальності система будується таким чином, що громадяни не гарантовані від свавілля служб, що ведуть прослуховування. Адже практично всі провайдери Інтернету і оператори зв'язку надають оперативним працівникам спецслужб виносні пульти, з яких можна нерегламентовано здійснювати доступ до будь-якої інформації... Великі корпорації подібно до спецслужб також займаються незаконним збиранням інформації про приватних осіб»⁹.

Російські правозахисники говорять про понад 9 тис. випадків актів цензури за рік, регіони і відомства вступили в «гонку звітів про

⁵ Шевченко Л. Свобода в інтернеті: что мы узнали из доклада Freedom House. *Проект Reed*. 14.11.2016. <https://reed.media/internet-freedom/>

⁶ Новиков Д. Свобода и государственная регуляция в Интернете: российские реалии. *Сайт Центра научной политической мысли и идеологии*. 15.10.2014. <http://rusrand.ru/analytics/svoboda-i-gosudarstvennaja-regulatsiya-v-internete-rossijskie-realii>

⁷ Там же.

⁸ Суворовцы против «инструмента» цветных революций. *РФ Сегодня: общественно-политический журнал Федерального Собрания — Парламента РФ*. 19.01.2017. <http://www.russia-today.ru/new.php?i=9565>

⁹ Государство и Интернет в России <http://zos.ru/intcommerce.pp.ru/www/gosros.html>

блокування» заборонених матеріалів. Повідомляється, приміром, що в Татарстані використовується автоматизована система моніторингу контенту. Роскомнагляд звітує про тисячі судових рішень про заборону інформації, нападів і погрозам піддаються десятки блогерів і журналістів, традиційно «надзвичайно високий рівень тиску» на користувачів здійснює Москва, Санкт-Петербург, Татарстан та деякі інші регіони. Прогнозується зростаючий рівень блокувань через кризу і бюджетну економію, оскільки навантаження на співробітників відповідних служб зростатиме і, відповідно, якість їх роботи падатиме¹⁰.

Останнім часом у боротьбі з інакомислячими ЗМІ як інноваційний прийом російська влада використовує великі економічні структури або ж формально не пов'язані з владою радикальні суспільні утворення. Держкорпоративна цензура стала реальністю після того, як однією з усіх відомих, але не названих у пресі з безпекових причин компанією, було подано страхітливий позов до РБК на суму близько 3 млрд руб., до якого «Роснафта» додала ще суму позову на 55 млн руб.¹¹

Згідно з офіційними даними, під впливом глобальної інформатизації в сучасній Росії активізуються інформатизаційні процеси. За даними Київського міжнародного інституту соціології, Росія перебуває на 14-му місці у світі за охопленням Інтернетом і за відсотком користувачів — якраз між Польщею і Португалією¹². Однак ці процеси далеко не в усіх своїх проявах влаштовують російську владу. І хоча влада не в змозі протистояти цьому об'єктивному процесу, вона все ж намагається мінімізувати його вплив на інформаційні обміни в сфе-

рі соціальної еволюції суспільства і особливо на процес розвитку малоконтрольованих горизонтальних комунікацій, мережевого спілкування. Певною мірою їй це поки що вдається. Про це свідчить, скажімо, відображення ситуації у висловлюваннях відомого театрального діяча, глибоко поважної постаті в середовищі російської інтелігенції К. Райкіна. Він образно трансформував наявну ситуацію в чуттєву сферу: «Атмосфера жаклива, затхла, в якій дивним чином склалася така химерна комбінація запахів, що, перемішуючись, вони дають якийсь неймовірний ефект. Це запах плісняви, ладану, прокислих щів (капусняку), казарменого гуталіну... У такого роду атмосфері мало що хорошого може народитися, — цитує К. Райкіна письменник А. Константинов. — Ми чекаємо нових смислів, творчих злетів. А народиться який-небудь шур-мутант або черговий піп з коштовним годинником на руці, що виспівує комсомольські пісні. Але це не те, що потрібно нашій країні. За цю атмосферу абсолютно точно несе відповідальність наша влада. У такій атмосфері народу тяжко переживати ті тягарі й злигодні, що випадають на його і без того не легке життя в цей складний через міжнародну обстановку період»¹³.

Повертаючись до проблем нинішнього російсько-українського протистояння, дослідники насамперед звертають увагу на самі факти порушення державного суверенітету України, норм міжнародного права Російською Федерацією спочатку в Криму, пізніше на Донбасі. Набагато менше уваги приділяється сутнісним причинам розходження шляхів розвитку двох сусідніх народів, які підштовхнули процес прийняття керівництвом РФ тих рішень, що стали причиною трагічних подій останнього періоду, жертвами яких стали вже тисячі людей.

Відмінності українського, порівняно з російським, шляху входження в інформаційне суспільство проявилися не стільки в темпах загальносуспільного освоєння електронних

¹⁰ Свобода інтернету 2015: торжество цензуры. Доклад международной правозащитной группы «Агора». <https://rublacklist.net/14661/>

¹¹ Мистер иск. Кто ввел в России институт госкорпоративной цензуры. *Новая газета*. № 127. 14.11.2016. <https://www.novayagazeta.ru/articles/2016/11/14/70517-mister-isk>

¹² Динаміка використання Інтернет в Україні: лютий-березень 2016. Прес-реліз КМІС. <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=621>

¹³ Константинов А. В России маниакально-кретинская цензура. *Газета «Фонтанка»*. 29.10.2016. <http://www.fontanka.ru/2016/10/29/070/>

інформаційних технологій, хоча з огляду на економічну, політичну ситуацію в країні, вони були досить високими, скільки в особливостях загальносуспільних результатів цього процесу. Паралельний процес зростаючого зовнішнього інформаційного впливу насамперед через дуже популярний на етапі ринкової перебудови економіки спільний із зарубіжними партнерами бізнес, політичні, культурологічні зв'язки із Заходом, викликаний невдалою трансформацією вітчизняної економіки в ринкові форми її функціонування виїзд на заробітки значної частини активного населення з України до євроспільноти і засвоєння там технологічних, демократизаційних інновацій інформаційного суспільства сприяв посиленню суспільного інтересу українців у напрямі західної моделі розвитку.

Завдяки унікальній відкритості для зовнішніх впливів, декларуванню абсолютної свободи представниками суспільства, наївного у своїх уявленнях про безмежжя демократії, Україна стала фактично полігоном для випробування екстремальних технологій становлення нового інформаційного суспільства на території зіткнення цивілізаційних інтересів. Полігоном внутрішньосуспільних протистоянь різних за формою політичних установок, але однакових змістом економічної діяльності олігархічних кланів. Україна змушена проходити період правового нігілізму, породженого відставанням процесу правотворення від сумбуру нових і віджилих соціальних процесів, на якому буйним квітом цвіте корупція і всяка інша злочинність. Однак серед усього цього розмаїття соціальних трансформацій починають з'являтися паростки нових закономірностей, зрушення в напрямі становлення громадянського суспільства. В основі цього процесу — середній клас: гуманітарна та інженерно-технічна інтелігенція, організатори дрібного і середнього бізнесу, всі освічені і невдоволені нинішніми можливостями для власної реалізації в сучасній Україні люди. Середній клас підтримував Майдан, впливав на розвиток його фактично деолігархічної ідеології, що в результаті сприяє поступовому, з великими труднощами перемелюванню олі-

гархічної складової української економіки і пов'язаних з нею факторів впливу на суспільне життя, на економіку, доведену до того, що зараз Україна опинилася в десятці найбідніших країн світу¹⁴. Сьогодні можна стверджувати, що результати суспільної інформатизації вже помітно проявляються в політичному процесі в Україні.

Суттєві зміни геополітичної орієнтації українців у напрямі європейських цінностей, становлення громадянського процесу в Україні, фактично свідоме протистояння традиційній інформаційній залежності від Москви через переформатування інформаційних вертикалей у національному інформаційному просторі — все це стало несподіваним для керівництва Росії, зосередженого на подоланні власних кризових проблем. Така ситуація була негативно сприйнята як самим керівництвом РФ, так і орієнтованою ним частиною громадськості, що й увійшло в мотиваційну частину подальших трагічних подій.

Втім, найбільшою несподіванкою, очевидно, стало те, що, незважаючи на всі проблеми становлення українського суспільства, незважаючи на суспільний деструктив олігархічних об'єднань, наслідок провальної приватизації в постсоціалістичний період, розвал економіки, український середній клас одержав інноваційний інструмент демократизації — електронні інформаційні технології. І це факт, який вселяє надію.

Практика свідчить, що цей інструмент стає все більш небезпечним для українських олігархів. Однак завдяки своїм всепроникним властивостям і самому прикладу функціонування він є небезпечним також і для російської влади, якій сьогодні вдається успішно охороняти інтереси власних олігархів від поки що незручностей, які вже завдає їм мисляча Росія.

¹⁴ Україна увійшла до десятки найбідніших країн світу за версією Bloomberg. *ТСН. Прошії*. 03.03.2017. <https://tsn.ua/groshi/ukrayina-uviyshla-v-desyatku-naybidnishih-krayini-svitu-za-versiyeyu-bloomberg-890300.html>

Цю небезпеку російська влада намагається нейтралізувати «на далеких рубежах», за межами своїх кордонів, традиційним для індустріального суспільства способом — силовими діями в Криму і на Донбасі. Однак у

цьому разі керівництво Російської Федерації має справу не стільки з Україною, скільки з закономірностями суспільного розвитку, і в такому протистоянні навряд чи може сподіватися на успіх.

V.M. Goroviy

The Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv)

THE PROCESS OF INTRODUCTION OF UKRAINE AND THE RUSSIAN FEDERATION IN INFORMATIONAL SOCIETY AS A SOURCE OF INTERSTATE CONFLICT

The article examines the manifestation of the characteristic features of the information society in the evolution of Russia and Ukraine, analyzes the differences in the pace of democratization of both countries, which became one of the most important reasons for their current confrontation.

Keywords: information society, social development.